

ШІСТДЕСЯТНИЦТВО В РЕЦЕПЦІЇ ІРИНИ ЖИЛЕНКО

Евеліна Балла

Abstract

The article focuses on the movements of the Ukrainian sixties with a strong perceptive on the philosophical and aesthetical phenomena of the Ukrainian literature in the second part of the 20th century. The article points out that the paradigm of these multifold phenomena appeared in the works of the modern researchers. Furthermore, strengthening this view, supplementary testimonies of the era's artistic generation have been analyzed. Special attention is given to this genre, because memoirs and testimonies are able to synthesize the subjective and objective points of views in order to show these philosophical and aesthetical phenomena from the inside. Such testimony for example the work of Iryna Zhylenko, *Homo feriens* (2011). It presents a wide panorama of the social and political situations of the sixties.

The article presents the attitude of the author of *Homo feriens* with representations of different figures and phenomenon not only in literature of the sixties, but with other areas of life, such as social, political and artistic representations of the 20th century.

Keywords: literature of the sixtieth, reception, Iryna Zhylenko, philosophical phenomenon, memoirs literature, Ukrainian literature, 20th century literature.

Шістдесятництво є вагомим світоглядним, філософським та естетичним явищем в українській літературі другої половини ХХ ст. Це новаторський рух, що виник у кінці 50-х – на початку 60-х років у період хрущовської “відлиги”. Його сьогодні переважно характеризують як українське національне відродження, наступне після “розстріляного відродження” 20–30-х рр.

О. Пахльовська, досліджуючи феномен українського шістдесятництва у статті *Українські шістдесятники: філософія бунту*, прийшла до висновку, що “шістдесятництво охоплює практично всі сфери інтелектуального та мистецького самовияву української еліти. І саме тому шістдесятництво не є літературною школою чи мистецьким напрямком. [...] Шістдесятництво є філософським феноменом, і як таке є новим відліком часу інтелектуальної історії України. Через те і в літературному, і в мистецькому процесі феномен шістдесятництва репрезентуватимуть окремі масштабні постаті з цілком різними – іноді протилежними естетичними орієнтаціями” (Пахльовська 2000: 70).

На персоналістській сутності цього явища наголошує й Л. Тарнашинська: “саме із суми індивідуальних «Я» складається покоління – надто те, що його ми звемо шістдесятниками. Унікальність його визначається переважно тією обставиною (у контексті відповідної суспільно-історичної ситуації), що воно було насичене, як повітря киснем, неповторними яскравими особистостями” (Тарнашинська 2010: 10).

У працях сучасних дослідників загалом вимальовується парадигма цього багатоаспектного культурного феномену, однак вважаємо, що вона може бути суттєво доповнена та “оживлена” свідченнями самих представників цієї мистецької генерації. Саме тому на увагу заслуговує мемуарна література, адже цей жанр дозволяє синтезувати суб’єктивний та об’єктивний погляди, показати явище ніби зсередини. Цінним джерелом такої інформації є нотатки, листи, спогади, публіцистика І. Дзюби, Р. Корогодського, Є. Сверстюка, І. Світличного, В. Стуса. Не менш цікавим і змістовним є “жіночий” погляд на це явище, який характеризується не тільки аналітичним, а й, насамперед, психологічним та емоційним характером оприявлення його суті.

Дуже влучно охарактеризувала своє покоління Л. Костенко. На питання дочки “з чого для неї почалося шістдесятництво” вона відповіла: “З почуття солідарності. В літературу несподівано й одночасно прийшли люди з талантом і совістю. Ти ж уяви: під таку лиху годину, в умовах тоталітарного режиму, де за плечима твоєї літератури – гра-ти, перед очима – залізна завіса, а середовище, в якому живеш, всуціль фальшиве, перенизане підлістю й провокаціями, і раптом – така дивовижна когорта творчо й етично обдарованих людей” (Дзюба 2011: 144).

Відома шістдесятниця, критик М. Коцюбинська так окреслила суть їхньої діяльності: “Це були паростки нового неформального духовного життя, вільного самовияву творчого інтелекту, що вивільнявся з пут тоталітаризму” (Коцюбинська 2006: 39).

На особливу увагу, на наше переконання, заслуговує солідна книга спогадів Ірини Жиленко *Homo feriens* [Людина, що святкує] (2011), у якій представлено широку панораму тогочасної суспільно-політичної ситуації, у контексті якої виникло шістдесятництво, цілу галерею митців, які репрезентують його в різних галузях політики та культури, змальовано психологічні та естетичні портрети чільних представників літературного шістдесятництва, розкривається внутріш-

ній світ самої Ірини Жиленко як поетеси-шістдесятниці та її чоловіка – відомого письменника Володимира Дрозда. У передмові до видання М. Коцюбинська тонко підмітила, що “«*Homo feriens*» Ірини Жиленко – то не просто мемуарний «потік свідомості», вияв такої природної для творчої особистості потреби висловитися «про час і про себе», зафіксувати свій, і свого питомого середовища, слід на землі. Це твір концептуальний, у певнім сенсі програмовий, спроба сформулювати своє кредо, накреслити свою картину світу і людини в ньому” (Коцюбинська 2011: 5), але водночас “це колективний портрет в історичному і психологічному інтер’єрі українського шістдесятництва, її Батьківщина – в-час-і-просторі” (там само, 11).

Варто наголосити, що Ірина Жиленко – письменниця, ім’я якої неодмінно спадає на думку, коли йдеться про “жіночий” дискурс української лірики другої половини ХХ століття. Її доробок небезпідставно розглядають у контексті творчості митців-шістдесятників, адже і хронологічно (перша її збірка *Соло на сольфі* вийшла в 1965 році), і світоглядно, і в силу конкретних життєвих обставин (одружена з яскравим прозаїком-шістдесятником, була у приятельських стосунках з багатьма представниками цього творчого покоління) її особистість органічно вписується в це інтелектуально-мистецьке явище. Вона й сама ідентифікує себе з ним, що яскраво засвідчує ґрунтовне лірико-філософське есе *Homo feriens*. А М. Коцюбинська у *Книзі споминів* характеризує її як талановиту поетесу з “неголосним і вишуканим” ліричним голосом. “Вона органічно влилася в наше трохи старше за віком товариство, без «портативної Жиленко», як ніжно називав її Василь Симоненко, неможливо уявити наше тодішнє товариське життя і громадянську активність” (Коцюбинська 2006: 38), – згадує відома шістдесятниця.

Тому весь фактаж, який ми знайдемо на сторінках *Homo feriens*, заснований на особистому життєвому та емоційному досвіді самої І. Жиленко. Таким чином, в есе пульсує справжнє життя 60-х років, адже твір має документальну основу – “щоденники й листи, написані по гарячих слідах подій, плекані автентичними настроями” (Коцюбинська 2011: 5).

У такий спосіб І. Жиленко вдається окреслити багатогранну картину тогочасного суспільно-політичного життя та достовірний світоглядний портрет свого літературного покоління. Фактично про шіст-

десятицтво йдеться в кожному рядку цього видання. Але маємо на меті представити у своїй публікації найбільш показові спостереження авторки.

“Шістдесятництво – не течія, і тим паче – не «школа». Це був рух опору інтелігенції, дух бунтарства, що об’єднував абсолютно різних – і за манерою віршування, і за жанром, і навіть за родом діяльності – людей. Але, безперечно, основою шістдесятництва був пошук нового: нових виражальних засобів і нового світогляду”, – слушно підкреслює І. Жиленко. Вона наголошує на тому, що кожен із митців це нове ніс по-своєму, і виділяє “родзинку” кожного з них: “В космосі вирував Вінграновський, щоб потім припасти м’яко і дитинно до рідної, теплої української землі. У глибинах коріння народного набирала сили Драч, щоб потім розростися могутньою державною кроною. Пекучо-гірко і непримиренно-гордо іронізувала Ліна Костенко. Ідучи вперед, як грішник Дантів, «з лицем, оберненим назад», в історію України. Незбагнено (для нас, тодішніх) віршував Василь Стус – найбільш вільний від соцреалістичних стереотипів. А його тезко, Василь Симоненко, писав просто і чесно, він тільки виписувався, тільки починався. [...] Симоненкові – судився найдовший шлях у поезію і – на пекучий сум! – найкоротше життя. Писав абсолютно не схожу ні на кого (хіба що – з ароматом Антонича) лірику Ігор Калинець. Пристрасно «хулганів» Борис Нечерда, й інші, інші, інші...” (Жиленко 2011: 124).

Влучно характеризує І. Жиленко і прозове “шістдесятництво”: “У прозі – європеїзм і психологізм був за Валерієм Шевчуком, гостросвіже, бунінське відчуття світу – за Євгеном Гуцалом, болісна заглибленість у соціум і долю народу – за Володимиром Дроздом та Григором Тютюнником. Космос шістдесятництва занадто великий, аби назвати всі його планети” (там само, 124).

А пізніше І. Жиленко занотує: “Творчий всесвіт шістдесятництва, вибухнувши, – розширився, і планета віддалялась від планети, набуваючи свої планетні системи. Інакше не буває. Митцям потрібен простір, аби заповнити його собою і своїм трудом. Час юнацьких тусовок минув, і кожен ступив на своє особисте небо...” (там само, 133).

Письменниця висловлює кілька слухних думок, що проливають світло на співпрацю різних митців, і не тільки літераторів, а саме така співпраця (точніше, це була дружба, приятельство) була підва-

линою функціонування шістдесятництва. Адже виразно шістдесятницькою була творчість і діяльність таких публіцистів та правозахисників, як В. Чорновіл, Ю. Бадзьо, Л. Лук'яненко та ін., а також художників (Л. Семикіна, А. Горська, П. Заливаха, Г. Зубченко), кіномитців (Ю. Ілленко, С. Параджанов, Л. Танюк, І. Миколайчук) та композиторів (серед яких і фізично знищений пізніше В. Івасюк).

Про багатьох із згаданих особистостей ми знайдемо інформацію в книзі І. Жиленко. Особливо таких відомих художників, як А. Горська, В. Зарецький та О. Заливаха, з якими вони тісно спілкувалися, дружили. А найбільше, звичайно, про митців слова. Як письменник і водночас чутлива жінка, авторка есе тонко вхоплює їх мистецьку та людську сутність. І. Драча, зокрема, вона називає найталановитішим у їхній когорті: “Засліпив, приголомшив своїм талантом, величчю, розумом. Скромний, у великих окулярах і сірому дешевенькому костюмі. Шкарпетки сповзають на черевики. Звичайнісінький. Його і не помітиш серед інших. Тільки очі – розумні, сірі, несмішливі і дуже високе чоло” (там само, 89).

Чи не найбільш рельєфно окреслюється в есе постать Валерія Шевчука. Із подружжям Шевчуків вони у молодості дружили сім'ями, а з Нілою Шевчук підтримували одна одну, коли чоловіків не було поруч. У спогадах І. Жиленко вимальовується творча особистість метра сучасної прози в еволюції – від кучерявого студентика, іронічного до нещадності й картинно песимістичного, який “багато вже знає у свої 22, а багато знання – багато печалі (так пояснює песимістичні настрої в житті і творчості друга авторка, наголошуючи, що «не в мудрості багато печалі, а саме у великому знанні. Подолати своє знання, піднятися над ним до мудрості – це вже шлях до сонця. Але це потім. Змолоду ж – «збаламучення душі» й неприкаянність” (там само, 134) – до “велетня літературного труду”.

Складною, дещо дисгармонійною людиною був і чоловік письменниці. Пишучи про його становлення як митця, вона порівнює їх із В. Шевчуком: “Тоді, на початку 60-х років, обидва вони лише виношували себе в собі, а це стан – мученицький. Дрозд знав життя, знав глибоко і безпомильно. Але не мав достатньої культури і фаху. Шевчук мав культуру, але майже не знав життя. Врешті, коли вони й набули крило, якого бракувало, – все одно творчість їхня позначена: пе-

реважним ухилом у буття – Дрозда; ухилом у культурництво – Шевчука” (там само, 135).

Читаючи подібні спогади, щоденникові записи, ми ніби опиняємося в середовищі тих людей, у координатах того часу й простору. Після цього за рядками художніх текстів ми прозираємо особистість творця, краще розуміємо його естетичний та етичний вибір. Можна було б продовжувати цитувати і окреслювати у подібний спосіб портрети багатьох шістдесятників та митців старшого покоління, одіозних критиків та політичних діячів. *Homo feriens* і справді насичене такою інформацією. Хочу лише наголосити на тому, як оцінює І. Жиленко іншу, винятково талановиту жінку свого часу – Ліну Костенко: “В цю жінку я закохана шалено! У неї такі грандіозні вірші, що, слухаючи їх, я розуміла: про Ліну ще розповідатиму своїм благоговіючим онукам, а вони – своїм онукам. Неймовірна красуня, жіночна, дотепна і [...] залізна! В ній відчувається незламна воля і внутрішня сила, якої мені бракує...” (там само, 186).

Як відомо, шістдесятники об’єднувалися у певні гурти. Протягом 1960–1963 років у Києві діяв так званий Клуб творчої молоді (КТМ). Про діяльність КТМ І. Жиленко як його учасника, звичайно, пише багато. Ось, приміром, одна із цитат: “Володя увів мене в коло друзів Івана Світличного, а друзі, в свою чергу, привели нас у Клуб Творчої Молоді, який уже активно діяв. І весь Київ для нас був мовби заснований золотим плетивом дружніх походеньок по книгарнях, кав’ярнях, художніх майстернях, вечорах і репетиціях у КТМ. Це був наш Київ і наш час” (там само, 149).

Книга засвідчує також, якою широкою була лектура тогочасних письменників. Вони читали класичну українську літературу. Безперечно, Шевченка (“Скільки себе пам’ятаю – це ім’я і ця велика душа завжди були зі мною і в мені”, – пише І. Жиленко), Г. Сковороду, М. Драгоманова, М. Костомарова. Сучасну їм – М. Бажана, твори один одного, зарубіжну – Г. Гайне, П. Верлена, С. Малларме, Г. Ібсена, С. Пшибишевського, А. Франса та багатьох інших. Вони були інтелектуалами, але їх висока освіченість та ерудиція – явища набуті, адже всі вони дуже багато працювали над самоосвітою. Ось як описує авторка це “всотування” інформації, що поступала з різних джерел: “Ми накинулись на культуру зголодніло і неперебірливо. [...] Скарби української культури відкрились мені, як і багатьом іншим, пізніше,

коли за нашу освіту взявся «сонечко-професор» Іван Світличний в супрязі з Іваном Дзюбою та Євгеном Сверстюком. А до того (та й уже – назавжди!) – довгі години в пилюзі бібліотек і букіністичних книгарень, полювання на журнали (переважно – російські), передавання книг з рук до рук, переписування віршів у блокноти; довгі черги до кінотеатрів (на Фелліні чи Бергмана); вистоювання на ногах (вхідний квиток – 50 коп.) симфонічних оркестрів; розмови, суперечки, майстерні художників і багато-багато інших освітніх подвигів” (там само, 125).

“Двигуном руху шістдесятників”, “творцем його ідеології” справедливо вважають І. Світличного – відомого поета, літературного критика, натхненника київського Клубу творчої молоді. І. Жиленко влучно охарактеризувала оселю І. Світличного як таку, “куди зіходилося в 60-х роках усе, що було найкращого і найсвітлішого в нашій Україні”, “довкола Івана оберталась Україна, тобто все, що було в Україні найкращого” (там само, 152). Письменниця близько до серця сприйняла нищення репресивною тоталітарною системою кращих представників української інтелігенції, серед яких був у середині 60-х років й І. Світличний. Тому “серед невідступних ключових тем мемуарної партитури «*Homo feriens*» – доля такої близької і рідної для авторки шістдесятницької дисидентської громади, репресії щодо «шопти» інакодумців і правдолюбців” (Коцюбинська 2011: 13).

Незважаючи ж на всілякі спроби “приборкати” бунтівних шістдесятників, спрямувати їх творчу енергію в “правильне” ідеологічне русло, система так і не змогла знищити шістдесятництво. І. Жиленко вказує на причини такої непохитності та невмирущості: “Шістдесятникам пощастило увійти в літературу в час найвищої потреби суспільства в поезії. В цьому наше величезне щастя. 61-й – 62-й роки винагородили нас (наперед!) на всі наступні лихоліття. За ці три роки сонця ми зросли (і політично, і культурно), зміцніли і загартувались. Викорчувати шістдесятництво з радянського літературного поля вже було неможливо” (Жиленко 2011: 123).

Наголошує оповідач і на іронічному дискурсі українського шістдесятництва, влучно узагальнивши: “І якщо початок 60-х був «країною поезією», то подальші роки (і надовго) стали «країною іронією». Іронізували всі. Гостро, гірко, жовчно” (там само, 135). Озброюється іронією й гомодієгетичний наратор книги *Homo feriens*, тому про своє ставлення до тодішньої ідеологічної та суспільно-політичної

ситуації пише: “Вся ота суспільно-пропагандистська злива, яка лилась на наші голови, стікала з мене, як дощ із мого пса Жульєна. Стріпнеться – і сухий. Мабуть, я з тих, хто не піддається жодному гіпнозу, а масовому тим паче” (там само, 72). І вже чисто по-жіночому: “Ненавиджу змагальність будь у чому. Я – та, що сходить з дистанції і йде без поспіху обіч, збираючи ромашки” (там само, 69). У цих словах вбачаю осердя психологічного портрета автобіографічного наратора. Подібні самохарактеристики роблять цей портрет дуже виразним з чіткими контурами, що проливає світло на творчу спадщину авторки. Після прочитання *Homo feriens* зовсім по-іншому сприймаєш та розкодуєш зміст окремих мотивів та образів-концептів творчості письменниці. Особливо відтінюються в есе такі тематичні доміанти поезії І. Жиленко, як мотив дитинства – світу безтурботності, дива, казки і разом з тим фантазмагоричність, казковість, святковість як ключова ознака психопоетики мисткині. Також мотив дому як “засадничої тривкості буття”. Відсутність власного житла, його убогість протягом тривалого часу, а також намагання абстрагуватися від суспільних катаклізмів породжують важливий поетико-філософський стрижень її лірики, сформульований у рядках “Прокинутися з повним домом щастя”. Цей вибір багатоаспектно обґрунтовується і в аналізованій книзі.

“Коли людина веде щоденник – їй не потрібен ні психоаналітик, ні навіть друг. Уся гіркота з душі витікає крізь перо” (там само, 75–76), – зазначає І. Жиленко. Однак загальний настрій цієї книги все-таки варто окреслити не словами гіркоти, біль чи страждання, а концептом, винесеним у заголовок книги, – свято, людина, яка святкує. *Homo feriens* – це квінтесенція психологічного та емоційного стану оповідача, екзистенційними роздумами якого наповнена філософська фактура книги. Ось, приміром, показова цитата, що відображає сказане: “Наше життя схоже на клубок безнадійно сплутаних ниток, з яких – хочеш того чи ні – мусиш щось виплести. Якщо замислитись про все життя загалом (весь клубок), можна збожеволіти або дамокловим мечем самогубства розрубати той вузол. Мудрий той, хто, як я, витягне ниточку завдовжки в один день – і радий. Завтра – знову. Отак потроху і сповнить своє життєве призначення. І, озирнувшись зі старості, побачить прекрасне мереживо – витвір труда, творчості, самопожертви, в якому зблискують золоті ниточки свят і удач...” (там

само, 364). Таким є виразно жіночий, Жиленківський рецепт щасливого життя, життя – як свята.

Узагальнено ж портрет наратора книги *Homo feriens* виглядає так: це жінка-естетка, чутлива до краси у всіх її проявах – навколишнього середовища (природи), музики та інших витворів мистецтва, багатства людської душі тощо, жінка як господиня, “душа” дому, що наповнює життям його інтер’єр, дбає про чоловіка та дітей; жінка-поетеса, чий етичний та естетичний вибір корелюється вихованням та самовихованням, шляхетністю розуму і душі, правдолюбством, а водночас самокритичністю, об’єктивністю в оцінках інших та самої себе; і звичайно ж, жінка-гедоністка, “фан життя”, що уміє з ниточок долі сплести чарівне, повне сенсу мереживо, що символізує багатогранність та виповненість життя.

Суттєво доповнюють документальний та лірично наснажений фактаж видання й світлина, на яких зафіксовано різні події з особистого життя авторки та літературно-мистецького буття столиці в другій половині ХХ ст.

Отже, подібна мемуарна література є достовірним “документом” доби. Не виразно документальним джерелом, а зігрітим душею автора, переплавленим через горнило його розуму та емоцій. Уже сьогодні немає в живих І. Жиленко, як і більшості шістдесятників, але поміж рядків цього “монументального” видання б’ється її серце, звучить голос, що доносить до наступних поколінь правду про непростий період розвитку нашого мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

- Дзюба, І. 2011, *Є поети для епох*. Київ: Либідь.
- Жиленко, І. 2011, *Ното feriens: Спогади*. Київ: Смолоскип.
- Коцюбинська, М. 2006, *Книга споминів*. Харків: Акта.
- Коцюбинська, М. 2011, “Нам є на що озиратися...”. Свято спогадів Ірини Жиленко. В: Жиленко, І. *Ното feriens: Спогади*. Київ: Смолоскип, 5–17.
- Пахльовська, О. 2000, Українські шістдесятники: філософія бунту. *Сучасність* № 4, 65–84.
- Тарнашинська, Л. 2010, *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти)*. Монографія. Київ: Смолоскип.